

מבוא:

תיאורית התיחום והפשרה של לינדה גוטפרדסון (1981) והשלכות מעשיות הנגזרות ממנה בעבודה ייעוצית-תעסוקתית, הן במוקד מאמר זה. דגש מיוחד ניתן בו לעבודה מול לקוחות שבאו מרקע סוציו-אקונומי חלש, אך נידונות גם ההשלכות לאוכלוסיית הנועצים הכללית והדוגמאות המובאות בו מאפיינות חתך רחב של נועצים.

במסגרת עבודתי כפסיכולוג תעסוקתי הדרכתי פעמים רבות אנשי מקצוע בתוכניות לקידום תעסוקתי שהופעלו תחת חסותן של עמותות שונות. סדנה שעניינה מושגי בסיס כגון נטיות תעסוקתיות וניתוחי עיסוקים, מעוררת לא אחת את השאלות הבאות: "איך בפועל אנשים בוחרים עיסוק? האם באמת בוחרים בהתאם לנטייה התעסוקתית? האם נכון לעודד בחירה בהתאם לגורם זה?" לא במקרה שאלות אלו עולות דווקא בקרב מקדמי תעסוקה ומאמנים אישיים שלקוחותיהם בשגרה מרקע סוציו-אקונומי חלש. מצב בו אדם בוחר עיסוק או תחום לימודי כביטוי למאויים אישיים, תחומי עניין, כישורים או תוכנות אישיות, נדיר באוכלוסייה זו הרבה יותר מאשר באוכלוסייה הכללית. קביעה זו נסמכת על עבודתי במשך שנים עם לקוחות שהרקע הסוציו-אקונומי שלהם דומה וטענה דומה אפשר למצוא אצל בלושטיין (2006) ואצל בלושטיין ושות' (2008). מתוך מאות תהליכי ייעוץ שניהלתי במסגרת שסיפקה שירותים לאוכלוסייה מוחלשת, רק במיעוטם הוצגה השאיפה למימוש אישי או לביטוי פנימי כמניע משמעותי לתהליך הייעוץ וכגורם חשוב בהחלטה בנוגע לעתיד. רוב התהליכים הסתיימו בבחירה שהמניעים לה פרקטיים וחיצוניים בעיקרם: שכר צפוי, עלות המסלול, קושי לימודי ברכישת המקצוע, הזמן שיחלוף עד למימוש בפועל, ביקוש בשוק העבודה, היכולות לשלב הכשרה עם מגבלות של עבודה או טיפול בילדים, מרחק מהבית ומגבלות חברתיות-תרבותיות כגון יחס הבעל ליציאה לעבודה או יחס החברה לאישה עובדת. תמונה זו עומדת בניגוד בולט למאפיין את תהליכי הייעוץ שהתקיימו בפרקטיקה הפרטית שלי. סיבות פנייה אופייניות לנועצים פרטיים הן תחושת תסכול אישי, תחושת החמצה או חוסר מימוש, הבנה כי התכונות האישיותיות אינן תואמות לעיסוק הנוכחי ותחושת בלבול ביחס לעצמי.

מה יכול להסביר את ההבדלים המהותיים במוטיבציה לייעוץ בין נועצים שהרקע הסוציו-אקונומי שלהם חלש, ובין אלה שהתפתחו והתחנכו בסביבה מבוססת? האם סביבה מוגבלת יחסית באמצעים כלכליים ובנגישות להשכלה איכותית מניבה אנשים הכמהים פחות למימוש אישי? שאלות אלו נותרו פתוחות למול הממשות הברורה שעלתה מהשטח ומאנשי המקצוע שעיקר פעילותם בקרב לקוחות שצמחו בסביבה מוחלשת. ממשות זו מנוסחת על ידם בסגנון הבא: "בחירת מקצוע היא לוקסוס שלא לרוונטי למרבית לקוחותינו. זהו סוג של אידיאל לעשירים בלבד המתקיים בצפון-ת"א וברחביה בים.

בלוד, בחצור הגלילית ובשכונה ד' בב"ש לא בוחרים". בניסוח זה יש איכות מתריסה, והוא בוודאי לא משקף את המצב במלואו, אך במהותו הוא משקף מציאות שתיאוריות ביחס לבחירה מקצועית וגיבוש שאיפות מקצועיות לא מרבות להתמודד עמה. אם ניקח לדוגמה את המודל של הולנד (1985), שהוא עמוד תווך תיאורטי מרכזי בפסיכולוגיה תעסוקתית, ניוכח שאבן הראשה שלו היא מושג ההלימה: ההתאמה בין העצמי (ה-Self) ובין הסביבה התעסוקתית. לא מפתיע כמובן שתיאוריות פסיכולוגיות ממוקדות בהסברים פסיכולוגיים לתופעות, ובהבנת העולם הפנימי כמקור למוטיבציה ולהתנהגות, אך לאור המציאות שנתקלים בה בשטח עולה השאלה האם הסברים אלו מספיקים והאם נגזרים מהם כלי עבודה אפקטיביים עבור מגוון הלקוחות הזקוקים להתערבות פסיכולוגית-תעסוקתית. גוטפרדסון טוענת שכדי להבין איך מתגבשות שאיפות תעסוקתיות בפועל ובאיזה אופן מתפשרים לגביהן, נדרשת הרחבה של מושג העצמי מעבר לזה המובא בתיאוריה של הולנד ובתיאוריות פסיכולוגיות אחרות. יש לדעתה להבין איך מציאות כלכלית-חברתית ונורמות חברתיות מופנמות לתוך העצמי, מעצבות אותו, ובסופו של דבר מכוונות ומגבילות אותו בבחירה התעסוקתית. היא מקבלת את החשיבות המכרעת של מושג העצמי והבנת העצמי כבסיס להבנת הבחירה המקצועית או הנכונות להתפשר בבחירה, אך היא מעניקה תשומת לב רבה מאד בתיאוריה לעיצוב החברתי של העצמי דרך תהליכי סוציאליזציה. התיאוריה מסבירה את פעולת העצמי בחיים הבוגרים-המקצועיים ואת ההירארכיה של גורמים בתוכו המשפיעים על הבחירה ועל הפשרה. בעזרת המודל שלה ניתן לדעתי להבין טוב יותר את הדינאמיקה של תהליכים אלה, ובהמשך אפשר לגזור ממנו גם התערבויות מעשיות. אלה יכולות לעודד בחירה מגוונת הנסמכת על שיקולים רחבים יותר, בהשוואה לבחירה הנגזרת מתיאוריות פסיכולוגיות "נקיות" שאינן מתייחסות באופן ברור להשפעות חברתיות וכלכליות על עיצוב הזהות התעסוקתית.

כפי שציינה ליטמן-עובדיה (2013) במאמר שסקר את תחום הייעוץ לקריירה בספרות העדכנית, התיאוריה של גוטפרדסון לא זכתה למחקר רב. ולא בכדי. מדובר בתיאוריה סבוכה, מרובת גורמים, שהציגה מודל תהליכי-התפתחותי מורכב ולא טריוויאלי כהסבר לזהות התעסוקתית. הסבר זה רחוק מאד מהאלגנטיות ומהפשטות המאפיינת מודלים שונים של נטיות תעסוקתיות, או מודלים שבסיס ההסבר שלהם קוגניטיבי. קשה ליצור מערך מחקרי שיבדוק את תהליכי ההתפתחות המתוארים במודל, קושי המאפיין ככלל תיאוריות התפתחותיות. המחקרים הרלוונטיים הם לרוב מחקרי אורך מתמשכים ויקרים, ויש בכך כדי להרתיע חוקרים השואפים לפרסום מהיר של מאמרים ולתוצאות מהירות. מגורל דומה סבלה גם התיאוריה ההתפתחותית של אן רוא (1956, 1957), שניסתה גם היא להסביר את הזהות התעסוקתית הבוגרת כתוצר של תהליך התפתחותי הדרגתי. רוא טענה לקשר בין סגנון ההורות אליו נחשף האדם בילדותו, ובין הנטייה התעסוקתית שגיבש בבגרותו. בעוד החלק המורפולוגי בתיאוריה שלה, המתאר את המבנה המעגלי של הנטיות התעסוקתיות והמבנה דמוי החרוט של עולם המקצועות, זכה למחקר רב ונגזרו ממנו כלים כגון הרמ"ק של אלחנן מאיר (1973), החלק ההתפתחותי בתיאוריה נזנח לחלוטין וכמעט שלא זכה למחקר.

העיסוק בתיאוריה של גוטפרדסון כסטודנט MA זכור לי כמטלה לא פשוטה. כתיבתה התאפיינה בכבדות, מאמריה היו רוויי גרפים קשים לפענוח ואורכם כאורך הגלות. לא היה מדובר במודל מעורר חיבה או התלהבות, כזה הדוחף את איש המקצוע לעיסוק נוסף בו, ואף לא בכזה הנצרב בקלות בזיכרון. ובכל זאת, "השטח" דרש הסברים מורכבים ומלאים יותר וכן כלים נוספים על מנת לסייע לנועצים. נראה לי כי דווקא במודל המורכב הזה יש תשובות שכדאי למקד בהן תשומת לב. מה אם כן נאמר בו?

תיחום:

כאמור, עפ"י גוטפרדסון מושג העצמי שאליו מתייחסים בתיאוריות פסיכולוגיות-תעסוקתיות (נטיות, ערכים, תכונות אישיות, כשרים ייחודיים) מצומצם מדי. חסרה בו התייחסות למרכיבים החברתיים-פסיכולוגיים הנוגעים למעמד חברתי, אינטליגנציה נתפסת ותפיסות ביחס למגדר (יחס לעצמי ולעיסוקים על ציר גבריות-נשיות). מרכיבים אלו חשובים מאד להבנת התפתחות השאיפות התעסוקתיות והם מופנמים לתוך הדימוי העצמי דרך תהליכי סוציאליזציה בשלבי התפתחות שונים. גוטפרדסון עוקבת למעשה אחר ההתפתחות הקוגניטיבית של הילד מילדות לבגרות, בדומה למודל הקלאסי של פיאז'ה, ומתארת שלבים התפתחותיים עוקבים, בהם הבנתו של הילד את העולם נעשית מורכבת יותר ויותר. כתוצאה מהשתכללות הבנת העולם נוצרת תפיסה סלקטיבית יותר וביקורתית יותר ביחס להתאמת המקצועות לעצמי. זהו תהליך התיחום. בכל שלב נפסלים עוד ועוד מקצועות כאופציה לבחירה תעסוקתית עתידית, לרוב באופן לא מודע, ובסופו מגדיר לעצמו האדם מרחב של מקצועות קבילים שמתוכו מוגדרת שאיפה תעסוקתית. הנקודה החשובה ביחס לתהליך התיחום היא אופיו החד-כיווני. מקצועות שנפסלו בשלב התפתחותי מוקדם לא יחזרו לבחינה נוספת בשלבים מאוחרים יותר, ללא התערבות.

בשלב הראשון (גיל 3 עד 5), המתאפיין באוריינטציה כלפי גודל וכוח, הילד לומד לזהות שיש עולם מציאותי של מבוגרים, שעבודה היא חלק מההוויה של להיות מבוגר ושבסופו של דבר גם הוא יהיה מבוגר. הבנה זו גורמת לילד לפסול תשוקות "מאגיות" ביחס לעתידו (קוסם, פייה, רובוטריק, מלכת אסתר, אביר, נמר וכו'). הילד מתחיל לפתח תפיסה עצמית המתבססת על קטגוריות דיכוטומיות (גבוה-נמוך, חזק-חלש, מהיר-איטי). בשלב זה כל המקצועות מקבלים יחס חיובי עקב שיוכם לעולם ההורים, המבוגרים, "הגדולים", ה"חזקים".

בשלב השני (גיל 6 עד 8), המתאפיין באוריינטציה כלפי תפקדי מין, הילד מרחיב את הידע שלו ביחס למקצועות מעבר לאלה של הוריו, אך הידע מוגבל למקצועות עם נראות גבוהה מאד או לאלה שאליהם הילד נחשף (מורה, שוטר, רופא). בגיל זה הילד נוטה להבחין בין קבוצות של אנשים על סמך מאפיינים בולטים מאד חיצוניים, ובראש ובראשונה - מינם, אותו אפשר לזהות למשל לפי לבוש, אורך שיער, צורת הגוף ומאפיינים פיזיים נוספים. הילד מתחיל לייחס מקצועות למין ולפסול מקצועות שלא נראים מתאימים למינו. המין הביולוגי הופך לחלק אינטגרלי בתפיסה העצמית. אייברס ושות' (2012) מוסיפים כי גורם נוסף שיכול להעצים את תהליך התיחום בגיל זה הוא היכולת שמפתח הילד לזהות שיוך גזעי/אתני (שגם היא נשענת על מרכיב ויזואלי כצבע עור או מאפיינים פיזיים אחרים). אפשר לדעת לשער כי גם קטגוריות סיווגיות אחרות הקשורות במאפיין ויזואלי בולט שמאפשר הבחנה ברורה בין אנשים, יכולות להשפיע על תהליך התיחום בשלב זה. בישראל לדוגמה, לזרמים בחברה מאפייני לבוש מובחנים אשר מעידים בין השאר על מידת זיקתם לדת, כשבתוך זרמים אלה גישות שונות בתכלית לעולם התעסוקה.

בשלב השלישי (גיל 9 עד 13) מתפתחת אוריינטציה כלפי רצייה חברתית ורגישות כלפי הערכה חברתית ומעמד חברתי. הילד מזהה את קיומם של מעמדות סוציו-אקונומיים שונים ואת הסמלים המזהים אדם עם מעמדו (סוג המכונית, גודל הבית, מותג הבגד). היוקרה והמעמד החברתי הופכים לחלק מהזהות העצמית. הילדים מפתחים מודעות לקשר בין שכר, מקצוע והשכלה. הם לומדים לזהות שמקצועות בהם משתכרים יותר, דורשים רמות גבוהות יותר של הישגים אקדמיים. מפתחת מודעות גם ליכולת הלימודית שלהם עצמם, ביחס לזו של חבריהם. בשלב זה נפסלים מקצועות שנתפסים כבעלי יוקרה נמוכה מדי ושאינם תואמים את המעמד הסוציו-אקונומי של הילד, או מקצועות שהמאמץ להשגתם נתפס ע"י הילד

כקיצוני מדי ביחס לרמת האינטליגנציה שלו. זהו השלב בו נעשה התיחום האינטנסיבי ביותר. בסוף שלב זה יש לילד תמונה דו-ממדית של עולם המקצועות, שצירה האחד הוא מגדריות המקצוע וצירה השני הוא יוקרתו. היות ובשלב זה ביסס כבר הילד תפיסה ביחס למגדריותו שלו, הסטאטוס המאפיין את משפחתו ורמת כישוריו הלימודיים, הוא מגדיר לעצמו דרך תפיסות אלה, באופן לא מודע, מרחב של מקצועות הרלוונטיים עבורו (המרחב החברתי). ילד ממוצע בן 12 לדוגמא, ממעמד סוציו-אקונומי בינוני-גבוה, לא יתייחס למקצועות "נשיים" כאחות, ספרנית או מורה ביסודי כאופציות קבילות, וגם לא למקצועות שהסטאטוס הנלווה אליהם נמוך מהמקובל בסביבתו, כגון ירקן, דיג או מנקה-רחובות. אם בשנות ביה"ס שעברו עליו עד כה הוא הפנים תפיסת אינטליגנציה ממוצעת, סביר שיפסול גם מקצועות המשויכים להשכלה אינטנסיבית מאד ולרמה גבוהה מאד של מאמץ אקדמי, כגון חוקר-חלל או מדען טילים.

רק בשלב הרביעי (גיל 14 ומעלה), בו האוריינטציה היא כלפי עצמי פנימי וייחודי, נכנסים שיקולים של נטיות אישיות (מבנה האישיות), כשרים אישיים וערכים, כקריטריון לתיחום נוסף של האפשרויות. זהו גיל בו יש מעבר מראייה עצמית הנשענת בעיקר על מאפיינים חיצוניים והגדרות חיצוניות, אל עבר ראייה עצמית המבוססת על הגדרה עצמית ייחודית ותובנות ביחס לתכונות אישיות. בסופו מסוגל המתבגר או המבוגר הצעיר לנסח לעצמו שאיפה תעסוקתית, אך זו תיגזר רק מהמקצועות שנותרו בתוך המרחב החברתי, שתיחומו התבצע בשלבים הקודמים.

עד כאן על תהליך התיחום, וכעת למנגנון הפשרה.

פשרה:

לפני שאתאר את מנגנון הפשרה עפ"י גוטפרדסון, כמה המשגות ביחס לנושא שמקורן בניסיוני המקצועי. אנשי מקצוע שעיסוקם בעזרה תעסוקתית או לימודית לפרט, נתקלים תדיר במצבים בהם סוגיית הפשרה "נוכחת בחדר". היא עולה במקרים בהם הלקוח חש מצוקה עקב התפשרות מכאיבה על מטרות או מאווים והוא מבקש לתקן זאת, היא עולה במקרים בהם הלקוח מתקשה להתפשר ומתקבע בנוקשות על מטרות שהוא לא מצליח לקדמן ולכן חש "תקוע" והיא נוכחת גם במקרים בהם פשרה בין שיקולים קונפליקטואליים מהווה פתרון מקדם המאפשר הקלה והתפתחות. בעבודה מול לקוחות שהרקע הסוציו-אקונומי שלהם חלש, נתקלים בסוגיית הפשרה גם בהקשר נוסף, שהוא נדיר יותר באוכלוסיית הנועזים הכללית: סימון מטרות שנראות "נמוכות" ביחס ליכולות הלקוח או כאלו שלא יישנו בצורה מהותית את מצבו.

פשרה יכולה להיות אקט אקטיבי, שבו בוחר אדם במסלול חיים מסוים כמתאים ביותר ותוך כדי כך מצבע אינטגרציה בין מטרות מקצועיות ובין תוכנית חיים כוללת (הקמת משפחה, מס' ילדים, מקום מגורים, פנאי לתחביבים וכו'). פשרה מסוג זה, בה האדם נוטל אחריות על חייו ומשלב בין מטרות שיש ביניהן קונפליקטים וסתירות, היא לרוב עדות לכוחות-אגו ו"בריאות" והיא בד"כ זו שבצידה שביעות רצון, הקלה והתפתחות. בסוג זה של פשרה, שניתן להצמיד לה את התווית של "הפשרה האידיאלית" לא אעסוק במאמר זה.

פשרה יכולה לנבוע גם ממצב של העדר שליטה ופסיביות. כלומר, הלקוח מתאר מציאות הכופה עליו פשרה שלא בחר בה (רוע-הגזרה) עמה הוא משלים, או מתקשה להשלים, תלוי במאפייני הלקוח והמצב. למרבה הצער תפיסה שלילית זו של המצב יכולה להיות תואמת את המציאות. אז פשרה היא הכרחית גם אם היא מכאיבה. עם זאת, תפיסת המציאות עלולה להיות מעוותת לשלילה עקב הפנמות שהתקבעו

בלקוח הן ביחס לעצמו, הן ביחס לאפשרויות המקצועיות והלימודיות הקיימות בסביבה או נגישותן עבורו. זהו מצב בו פשרה, אם היא נעשית, היא פשרה מיותרת, והוא מאפיין פעמים רבות לקוחות שהרקע הסוציו-אקונומי שלהם חלש.

למעשה, הפשרה הפסיבית שנכפית כביכול ע"י המציאות, יכולה לנוע בין שני קצוות. אדם יכול לדוגמא להתאים מאד להיות מוסיקאי ולשאוף לכך, אך הוא נאלץ להתפשר על מטרה זו כי אין עבודה בתחום. זה הקצה המציאותי של הפשרה הפסיבית. לעומת זאת, אדם עלול לחפש עבודה או הכשרה שלא מתאימה לשאיפותיו ומאפייניו בגלל תפיסה מעוותת לשלילה של המציאות. זהו הקצה של פשרה פסיבית מיותרת או בלתי מציאותית. כפי שצוין קודם, קיימת כמובן גם האפשרות של העדר פשרה למרות מציאות המחייבת זאת, ומצב זה שכיח גם הוא בקרב לקוחות שהרקע הסוציו-אקונומי שלהם חלש. בסיכומו של דבר נדרשת הבחנה בין מצבים בהם: א. פשרה היא מתחייבת או מצודקת (פשרה מציאותית), ב. פשרה היא בלתי מוצדקת או מיותרת, ג. אין פשרה למרות שהיא דרושה. נתמקד תחילה במקרים של פשרה מיותרת והעדר פשרה, ונחזור לפשרה המציאותית לקראת סוף המאמר. מה אומרת גוטפרדסון על שני אלה?

פשרה מיותרת נגרמת עפ"י גוטפרדסון בגלל שני תרחישים. הראשון הוא תיחום חמור מדי, בו פסל האדם מקצועות לאורך תהליך הסוציאליזציה שעבר, למרות שהם יכולים להיות רלוונטיים עבורו בהתחשב בכישוריו ובמאפייניו האישיותיים, ובהתחשב ביחסה הנוכחי של החברה למגדריות המקצועות שפסל או למעמד החברתי האפשרי לאדם עם רקע כשלו. השני הוא תפיסה מעוותת ביחס לניגשות מקצועות עקב העדר מידע אמין לגביהם.

כדי להמחיש נסיבות העלולות להביא לתיחום חמור מדי, נדמיין לרגע מצב שיכול היה לאפיין ילד שגדל בכפר בפזורה הבדואית בנגב לפני כארבעים שנה. במשפחתו רוב הגברים עסקו בחקלאות באופן חלקי ובמסחר, מיעוטם שירתו כגששים בצבא הקבע. הנשים לא עבדו מחוץ לבית. אלה המודלים התעסוקתיים שלהם הוא נחשף ובסבירות גבוהה הם גם היו אופייניים לרוב בני גילו בסביבתו הקרובה. הוא לא נחשף לעיסוקים אקדמיים בביתו, בעת ארוחת הערב לא שאלו את אחיו הגדול איך הייתה היום הבחינה באוניברסיטה, הדוד לא סיפר כי בתקופתו הבחינות היו קשות יותר והמרצים אכזריים יותר ולאף אחד מבני המשפחה לא היה מושג או התנסות בהתמודדות עם למידה מקצועית-פורמאלית או עם למידה אקדמית. לא נוצר כלל שיח סביב אפשרויות אלה וגם לא מושג ברור בנוגע למסלול שבו אפשרויות אלה הופכות מרעיון, משאיפה, לממשות. לכן, יתכן בהחלט שכשאותו ילד הגיע לגיל בו הוא היה צריך לבחור עיסוק, הוא אפילו לא שקל אפשרויות אלה ברצינות או שאלו לא עלו כלל לבחינה מודעת. וזאת, למרות שהוא אולי חריף שכלית, סקרן ושאפתן. תמונת העולם שהוא יצר בנוגע לחיי העבודה של גבר בדואי, פשוט לא כללה מקצועות מסוג זה. הם נתפסו, אם בכלל הגה בהם, ככאלה המובילים לסגנון חיים שלא רלוונטי לגביו.

נשאלת כמובן השאלה האם זהו מצב של תיחום חמור מדי, או מצב של תיחום חמור, אך מותאם לחלוטין לסביבה החברתית שבה האדם מתכנן לחיות את חייו? גוטפרדסון לא עוסקת בכך. עם זאת, הייתי מעלה את ההשערה הבאה: תיחום חמור מדי, בו נפסלים מקצועות למרות שהם יכולים להיות רלוונטיים ומספקים בבגרות, יכול להתרחש רק בחברות הטרוגניות ודינאמיות. הכוונה לחברות המורכבות מתרבויות רבות, שיש בהן מגוון אתני ודתי, שיש בהן שוק עבודה דינאמי, משתנה ופתוח לעולם ומנגנונים למוביליות חברתית. מדוע? כי רק בהן יש סבירות שההפנמות ביחס למגדר או מעמד שהשתרשו בילדות, הפנמות שגוטפרדסון מראה כי הן מדויקות מאד, תהפוכנה לאחר מספר שנים ללא רלוונטיות ולא מדויקות.

החברה זזה קדימה, חלו בה תהליכים של אינטגרציה או של זליגת נורמות בין-תרבותית, השוק השתנה, בעוד תפיסת העצמי נותרה מיושנת. בחברות סטטיות, שבהן מקצועות נותרים קבועים לאורך תקופות ארוכות מאד, שבהן מוביליות נדירה ביותר ומתרחשת, אם בכלל, דרך נישואין, לא נראה כי קיים סיכוי ממשי לתיחום חמור מדי. בחברות אלו תיחום חמור מייצג נאמנה לרוע המזל, את האפשרויות הקימות עבור אדם שצמח בסביבה שהוחלשה עקב אפליה מסוגים שונים או שהוחלשה עקב מחסור באמצעים כלכליים. בחברת מהגרים מודרנית כחברה הישראלית, הנמצאת עדיין בעיצומם של תהליכי הגיבוש של מרכיביה, רב-תרבותית ובו בזמן דינאמית מאד בכלכלתה, יכולות להיווצר הזדמנויות למכביר לתיחום חמור מדי. דוגמא אפשרית לכך אתאר בהמשך.

התרחיש השני שיכול להוביל לפשרה מיותרת הוא כאמור תפיסה מעוותת ביחס לנגישות מקצועות כתוצאה מחשיפה למידע לא אמין. המידע שיחפש הפרט על מקצועות יהיה לפי גוטפרדסון זה הנגיש לו ביותר, זה הדורש ממנו את ההשקעה המינימאלית ביותר של אנרגיה לשם קבלתו. כלומר, בראש ובראשונה נחפש מידע במשפחה, אצל חברים, ולא באתרי אינטרנט מקצועיים, בספריות או אצל מומחים לתחום. אך מה עלול לקרות אם הסביבה הקרובה רואה קבוצות שלמות של מקצועות ככאלה הקיימות רק "מעבר להררי החושך" או במקרה גרוע יותר, לא יודעת כלל על קיומן? התוצאה עלולה להיות מידע מעוות או העדר מידע, ובהמשך פשרה מיותרת. לא מדובר רק במידע על מהותם של מקצועות, כי אם במכלול המידע הנוגע לתהליכי למידה והכשרה מקצועית (מלגות, הלוואות ללימודים, דרישות קבלה, שירותים מדינתיים, שירותים של המגזר השלישי וכו').

אם כן, אדם עלול לבצע פשרה מיותרת עקב תיחום חמור מדי שעשה בילדות, ביחס לסביבה התעסוקתית שפתוחה בפניו בבגרות, או שהוא עלול "להידחק" לכך ע"י סביבתו הקרובה, שמספקת לו מידע מעוות לשלילה.

ומה באשר להעדר פשרה? לפי גוטפרדסון מצב זה מאפיין את אלה שיצרו מרחב חברתי "צר" מדי במהלך השלב השלישי של תהליך התיחום. הם לחוצים בין הגבול הדמיוני המסמן את רמת היוקרה המקצועית המינימאלית המקובלת בסביבתם, ובין הגבול הדמיוני המסמן את רמת המאמץ המקסימאלית שלה הם מסוגלים כתוצאה מכישוריהם. במלים אחרות, הם חיים בסביבה הדורשת מהם לבחור מקצועות שמעבר לכישוריהם.

כדי להדגים תרחיש זה נדמיין לרגע אישה צעירה, שגדלה בבית בו שני הוריה הם דוקטורים לפיסיקה ושני אחיה הגדולים בחרו במקצועות מדעיים. הבכור רופא והשני מהנדס חשמל, עושה כעת דוקטורט במקביל לעבודה בחברת הייטק. היא איננה מוכשרת למדעים ולחשיבה מתמטית, מגמה כימית בתיכון סיימה במאמץ רב וכעת היא רוצה להירשם לאוניברסיטה. לא התקבלה לפקולטות יוקרתיות לרפואה, הנדסה או מדעי המחשב. היא במצוקה כי המסר שקיבלה בבית היה שמקצוע של ממש, מקצוע ראוי, זה מקצוע מדעי. מרחב של בחירה במדעי החברה או הרוח, או בלימודים במכללה רחמנא לצלן, לא קיים עבורה.

זו של העדר פשרה, אינה מאפיינת לפי ניסיוני לקוחות שצמחו בסביבה סוציו-אקונומית קשה-כרונית, שבה מצב העוני עובר מדור לדור. היא מאפיינת לקוחות שהגיעו מסביבה הישגית מאד. זו יכולה להיות מבוססת כלכלית או שלא, למשל כמו שקורה לעיתים במשפחות בהן דור ההורים ביצע הגירה, אך תרבות המקור והנורמות המושרשות במשפחה מכוונות להצטיינות אקדמית-מקצועית.

העדר פשרה בקרב לקוחות שהגיעו מרקע כרוני של מצוקה כלכלית, קשור ברוב המקרים בהם נתקלתי למידע לא אמין ביחס לדרישות מקצוע או למודעות נמוכה בנוגע לעצמי. אפשר לשאול מה ההבדל בין אדם שהגיע ממצוקה כרונית, שרוצה לדוגמא ללמוד עבודה סוציאלית או פסיכולוגיה כי הוא מאד אוהב לעזור, אך לא מבין ששליטתו בשפה חלשה מדי, ובין אותה בת לפיזיקאים שרוצה להיות רופאה אך לא מצליחה להתקבל? שניהם רוצים מקצוע שמעבר לכישוריהם, אך במקרה הראשון לא מדובר בלחץ שמופעל מהסביבה ובמקרה השני המקור למוטיבציה הוא לחץ סביבתי. לכן העבודה עם שני הלקוחות תהיה שונה.

כשהעדר הפשרה נובע מהעדר מידע, הדרך לטפל בכך ברורה. צריך לספק ללקוח מידע אמין ומלא על המסלול הצפוי לו. מול תמונת מציאות מדויקת יותר ההחלטות לרוב רציונאליות יותר. למעשה, מדובר במצב נוסף של תפיסה מעוותת ביחס לנגישות מקצועות כתוצאה מחשיפה למידע לא אמין, רק בכיוון ההפוך ממה שתואר קודם. במצב שתואר קודם עיוות המידע גרם לתפיסת נגישות שלילית מדי של מקצועות שהובילה לפשרה מיותרת, ובמצב שתואר כעת עיוות המידע גורם לתפיסה חיובית מדי של נגישות מקצועות המובילה להעדר פשרה. בשני המקרים הדרך לסייע היא בראש ובראשונה מתן מידע אמין.

כל פשרה, בין אם היא אקט אקטיבי או ביטוי לפסיביות, בין אם היא מציאותית או מיותרת, מתאפיינת לפי גוטפרדסון בדינאמיקה ברורה. המרכיבים הראשונים בשאיפה התעסוקתית שנהיה נכונים לוותר עליהם הם הנטייה התעסוקתית, הצורך לבטא תוכנות או כישורים ייחודיים וכן ערכים אישיים. במילים אחרות, הגורם של ביטוי עצמי ייחודי בתוך המקצוע הוא הראשון שנהיה מוכנים לחיות בלעדיו. אם נדרשת פשרה חמורה יותר, נהיה מוכנים לוותר גם על יוקרה מקצועית. החלק בהגדרת השאיפה המקצועית שהוא החסין ביותר לפשרה, נוגע לתפיסת מגדריות המקצוע. במישור זה כמעט ולא תיתכן פשרה. כלומר, הגורם שנכנס אחרון בתהליך התיחום, יוצא ראשון מתוך השאיפה התעסוקתית בעת פשרה, וכך הלאה. מדוע? מפני שמקצוע הוא הצהרה חברתית, הצהרה בנוגע להתמקמות בחברה כאדם בוגר. הצהרה זו לא נפגעת משמעותית אם משתנה שדה העיסוק או אם הפרט לא מבטא דרך מקצועו מאוויים אישיים כלשהם. ההצהרה החברתית דרך המקצוע בהחלט נפגעת אם היוקרה המקושרת אליו תהיה נמוכה יותר, אך באין ברירה ניתן להכיל זאת. החברה מכילה בוגרים מתפקדים ברמות שונות של סטאטוס. עם זאת, כשהמקצוע מעביר מסר מגדרי שלא תואם לתפיסת המגדריות בעצמי, תחושת האיום ביחס להתמקמות הרצויה בחברה מעיקה מאד.

אין צורך להכביר מילים על כך שאנו יצורים מיניים ומנסים בהתנהגויות רבות מספור להעביר לסביבה מסרים ביחס למניותינו. תארו לרגע את התרחיש הבא: מכונאי אמריקאי, המתמחה בשיפוץ מכוניות נדירות, נאלץ לוותר על המקצוע כי אין בו עבודה או כי העסק בו עבד פשט רגל. בסניף משרד העבודה שבאזור מגוריו מציעים לו קורס הסבה לעיצוב שיער לנשים. "אבל למה לא?" שואל בתסכול איש הייעוץ במשרד שפועל על סמך מודלים קלאסיים של נטיות וכישורים. "במקצוע בו עסקת נדרשת ליד עדינה וקואורדינציה בעת תפעול מכשירים, נדרשת לחוש אומנותי, נדרשת להבין דרישות לקוח וליישמן בתוצר פיזי - אותו דבר יידרש ממך גם כאן. דיוק, תפעול מכשירים, קשב ללקוח, חוש אומנותי- גם לא מדובר בפערי הכנסה משמעותיים, מה ההבדל?" התשובה כמובן נוגעת למסר המגדרי שהמקצוע מעביר לסביבה ולעצמי בו בזמן.

כיועצים בתחום התעסוקתי והלימודי יש לתובנות אלה ביחס למנגנון הפרשה והעומד מאחוריו, השלכות משמעותיות מאד. אנחנו עלולים לנטות, מתוקף "האינדוקטרינציה" שאנו עוברים בעת הכשרתנו, להעדיף בחירה ולעודד תהליכים, שאותם אנו מפרשים כביטוי לזהות עצמית ייחודית ולמימוש של עצמי ייחודי. בלי שנגיש, עלול להתגב למסרים שאנו מעברים לנועץ יחס מסויג וביקורתי כלפי בחירות המייצגות כניעה ופשרה למול מוסכמות או המבטאות דגש רב מדי לטעמנו על שיקולי יוקרה, הכנסה וכו'. עם זאת, גוטפרדסון טוענת, ולדעתי בצדק, שסטאטוס, שתחושת נוחות ביחס למגדריותנו, הם חלקים מהותיים ביותר של העצמי והאדם מרגיש צורך עז לממשם. חשוב להדגיש כי בהקשר לטענותיה אלו של גוטפרדסון נדרשות כמה מילות אזהרה. בעוד מסקנותיה ביחס לתהליך התיחום נתמכות בראיות אמפיריות משכנעות למדי (גוטפרדסון, 2005), הדינאמיקה שתיארה בין מרכיבי העצמי בעת פשרה, אינה נשענת על ראיות אמפיריות מוצקות. ובכל זאת, ניסיוני בייעוץ לאורך השנים בהלימה עם מסקנותיה גם בסוגיה זו. הדבר בולט במיוחד בקרב נועצים שצמחו בסביבה מוחלשת, המוותרים בקלות רבה על מימוש עצמי ייחודי בבחירה התעסוקתית. כל קורא יסיק את מסקנותיו בנוגע לכך בהתאם לניסיונו ושיפוטו.

החלק הבא של המאמר עוסק בהמחשת מצבי הפשרה והעדר הפשרה שתוארו לפני כן. בחרתי לעשות זאת דרך הצגת חמש דוגמאות קצרות של מקרי ייעוץ וההתערבויות שהתלו אליהם. ארבע מבין החמש מבוססות על מקרה מציאותי, דוגמא אחת מבוססת על מקרה היפותטי. בארבעת המקרים המציאותיים שונו סדר האירועים, פרטי ההתרחשויות ופרטים נוספים, בכדי לשמור על פרטיות הנועצים ולמען הבהרת התופעה שבמרכז הדיון. אפשרויות נוספות להתערבות ניתן למצוא במאמרה של גוטפרדסון מ-2005.

תיאורי מקרה:

העדר פשרה עקב מידע חסר ו/או מודעות נמוכה: אורנה, בת 42, גרושה, אם ל-4 ילדים, הבכור כעת בן 18 ועומד לפני גיוס, הקטנה בכיתה ג'. גרה בדירת 2.5 חדרים בשכונת יד-אליהו בת"א, בעלה לשעבר הפסיק לשלם מזונות לפני 7 שנים וגם לאחר הליכים משפטיים לא הצליחה לקבל ממנו דבר. מפרנסת את ילדיה בדוחק, עובדת כפקידה בבית-דפוס. כבר בתחילת תהליך הייעוץ אומרת בביטחון, אולי אפילו בגוון של התרסה, כי מטרתה להיות פסיכולוגית קלינית והיא נעולה על כך. לא מתלבטת, אך הגיעה בכל זאת לייעוץ היות והתהליך הוא חלק מסל שירותים שזכאית לו במסגרת תוכנית לקידום תעסוקתי בה היא משתתפת.

מבחיני כישורים מלמדים על רמה שכלית ממוצעת-נמוכה ביחס לכלל האוכלוסייה, הכישורים המילוליים והידע באנגלית ברמה נמוכה. תיכון לא סיימה, השלימה 11 ש"ל. הנטיות הבולטות הן לשדות שירות-ארגון-תרבות. משוב על המבחנים לא מביא לתזוזה או לבחינת אופציות נוספות. בשלב זה הפסיכולוג מחליט לשתף פעולה עם שאיפתה ולהכין יחד עמה תוכנית מפורטת למימושה: תחילה צריכה להשלים בגרות או לחילופין לעשות קורס פסיכומטרי ובחינה, כשהתוצאה המינימאלית הדרושה לה היא 630 (האונ' הפתוחה אינה אופציה). שלב זה יארך עפ"י הניסיון בין מספר חודשים לשנה וחצי. לאחר מכן עליה להשלים תואר ראשון בפסיכולוגיה. לימודים בתוכנית מלאה ימשכו 3 שנים. אם היא צריכה להמשיך לפרנס ולעבוד במשרה מלאה, יש לפרוס את התוכנית למשך 6 שנים. לאחר מכן יהיה עליה להיערך לבחינת המאת"ם והקבלה לתואר שני: עוד חצי שנה-שנה. שנתיים נוספות של לימודים לאחר הקבלה ללימודי תואר שני בפסיכולוגיה קלינית, ואז עוד 4 שנים של התמחות. בסוף המסלול, שיארך מינימום 10 שנים, תוכל להתחיל לעבוד עצמאית במקצוע, אך סביר כי ייקח יותר זמן. כלומר, מדובר על תחילת עבודה במקרה הטוב בגיל 52. כעת התחיל הפסיכולוג לחשב עליות כספיות. לאחר שהוצג המידע המפורט, החליטה אורנה לוותר על לימודי פסיכולוגיה קלינית ולבחור במסלול אחר. במקרה זה הנועצת ידעה כי החלום עמו הגיעה יהיה קשה להשגה והדבר גרם לה לכעס, לתחושת מרירות ואכזבה, ומכאן הגוון המתריס שאפיין אותה בתחילת התהליך. עם זאת, היא נמנעה מלבדוק לעומק את הדברים על אף שהחזיקה בשאיפה קונקרטיית זמן רב.

נראה כי הגיעה עם ציפייה שהפסיכולוג, גורם הסמכות, יגיד לה "לא, אי-אפשר" וימנע ממנה לממש חלום. בכך הוויתור לא יהיה באחריותה. יש במהלך זה פיתוי פסיכולוגי לא מבוטל, מכיוון שהוא מאפשר להמיר כאב, תחושת אובדן, בכעס שמופנה החוצה. אך המחיר על כך, וזאת ידע היטב הפסיכולוג, הוא היתקעות מתמשכת בעמדת החמצה. כשבחר לא להתנגד לחלום, למרות שידע כי הוא אינו ריאלי, אלא ללכת עמו ולפרוס אותו למשמעויות קונקרטיות, החזיר למעשה את האחריות לבחירה לנועצת, תוך שהוא חושף אותה לתמונת המציאות הממשית. גישה זו, בה איש הייעוץ לא לוקח על עצמו את תפקיד "המבוגר-האחראי" שמסביר ל"ילד" למה אי אפשר (קורה לא פעם מול נועצים מוחלשים), יכולה להיות אפקטיבית במקרים של העדר פשרה שהמקור לה פנימי. כאשר לחץ סביבתי גורם להעדר הפשרה, כמו בדוגמא של בת הפיזיקאים שתואר קודם, עבודה על תהליכי ספֶרְצִייה-אינדיווידואליזציה, עיבוד מערכות יחסים שהובילו אולי לזהות כפויה, או לחילופין, שיתוף פעולה עם ההורים, יכולים להיות מועילים מאד.

פשרה מיותרת עקב תפיסה מעוותת לשלילה של נגישות מקצועות. בהקשר של פשרה שמקורה

תפיסה שלילית מדי ביחס לנגישות מקצוע, הייתי רוצה להתייחס לשני סוגים של מקרים. הראשון נוגע להעדר מידע או מידע שגוי, ובכאלה כל איש ייעוץ נתקל לא אחת. כאמור, מתן מידע מדויק פותר פעמים רבות את ההתלבטות, למרות שכמעט תמיד השאלה הייעוצית רחבה יותר.

אור, בחור דתי בן 24, הגיע לייעוץ די מיואש. מספר כי אובחן בצעירותו כדיסקלקולי. סיים בגרות מלאה, למרות שההתמודדות עם 3 יח"ל במתמטיקה הייתה לו קשה מאד, וגם זאת לאחר שקיבל את מלוא ההקלות האפשריות. שני הוריו אקדמאיים וכך גם אחיו. בייעוץ נחשפת עמדה הורית מגוננות מאד, מתנגדים שילך ללמוד תואר מכיוון שחוששים מאד שייכשל. אור עובד כמדריך נוער, מצליח מאד בתחום, שפתו רהוטה ושוטפת. סיים שירות צבאי במסגרתו מילא תפקידי פיקוד. חבריו החלו ללמוד תארים מסוגים שונים והוא מקנא בהם מאד ורוצה גם ללמוד, אך חושש, כפי שחוששים הוריו, כי הדבר לא אפשרי. בבחינה הפסיכומטרית לא מוכן להיבחן בשום פנים ואופן. מבחנים חושפים מערך כישורים ממוצע ומעלה, עם יכולת מספרית מעט נמוכה מהממוצע, אך לא פגועה באופן יוצא דופן. נבדקות מס' מכללות שבהן תוכניות מיוחדות לסיוע ללקויי למידה, אך הפסיכומטרי נותר חסם. לפסיכולוג נודע כי במכללה ציבורית מסוימת נפתח מסלול חדש לעבודה סוציאלית שהקבלה אליו על סמך בגרות בלבד, ומידע זה פותר למעשה את הבעיה. מקרים מאותו סוג, כגון נועצת מהמגזר החרדי שלא מכירה אף אופציה שתהיה מקובלת בסביבתה מלבד סמינר להוראה, או חייל קרבי משוחרר שלא יודע כי הוא זכאי לסיוע מהמדינה להשלמת בגרות או שלא נחשף למגוון המלגות שיכולות לסייע בידו במימון הלימודים, מוכרים לרבים מאתנו. הפונקציה של מתן מידע על עולם הלימודים והתעסוקה אינה חביבה על אנשי ייעוץ. יש בה מימד טכני ומיומנויות ייעוציות-טיפוליות אינן באות לידי ביטוי דרכה. ועדיין, בעבודה עם אוכלוסיות מוחלשות היא דרושה. הפיתרון של הקניית המידע באמצעות המשימות שמקבל הנועץ לביצוע בביתו (בדוק באתר אינטרנט כזה וכזה, דבר עם בעל מקצוע, לך לספרייה) אינו יעיל במיוחד. מניסיוני, מיומנויות חיפוש המידע והלמידה העצמאית של נועצים מרקע זה, חלשות. הם זקוקים לתיווך בהנגשת המידע ובעיבודו כדי לבצע חיפוש ממצה.

הסוג השני של פשרה עקב תפיסה שלילית של נגישות מקצוע יושב על הגבול הדק, שפעמים רבות אינו ברור, שבין תפיסה שלילית מדי של המציאות, ובין תפיסה מדויקת של מציאות שלילית, שנדרשת התערבות כדי לשנותה.

סמא, בת 35, ערבייה מוסלמית תושבת רמלה, נשואה ואם לשלושה ילדים. למדה לפני נישואיה גרפיקה ממוחשבת, עבדה כמה שנים במקצוע ואהבה אותו מאד. לאחר שנישאה הפסיקה לעבוד והתמקדה בטיפול בבית ובילדים. כיום בעלה מובטל ולדבריה הסיכוי כי ישוב למעגל העבודה נמוך מאד עקב הסתבכותו בפלילים. מעוניינת מאד לשוב לעבודה כגרפיקאית, אך בעלה מתנגד ליציאתה מהבית, על אף שאין לו פיתרון לפרנסת המשפחה. אומרת כי לא תוכל לצאת לעבודה ללא הסכמת בעלה. מבטאת תחושת מצוקה קשה, מתארת מצב של מעגל-קסמים אכזרי, שבו הבעל, משפחת הבעל והסביבה הקרובה, דנים אותה ואת ילדיה לחיי עוני ומצוקה בגלל עמדתם התרבותית ביחס למקומה של האישה בחברה. המקרה מוצג באחת משיבות הצוות. עובדת סוציאלית קהילתית מספרת כי באותו אזור פועל איש דת צעיר וליבראלי שסייע לנשים במצב דומה. נתן פסק הלכה שחייב את הנשים לצאת ולפרנס ובכך פתר גם לבעלים את הבעיה, שהתנגדותם הייתה בסופו של דבר ביטוי לציות לנורמות המקובלות. בתיווך העובדת הסוציאלית התערב איש הדת ואפשר את יציאתה של סמא לעבודה. קשה כאמור לקבוע אם הנועצת תפסה את המציאות שבה היא חיה באור שלילי מדי ולכן נתקעה, או שהמציאות הייתה שלילית באופן בו רק התערבות של גרומי סמכות ומקצוע הייתה יכולה לשנותה. האם פנייה עצמאית שלה לאיש הדת הייתה מביאה לאותה תוצאה שהתקבלה כפי שקרה כשהפנייה הגיעה מגורם מקצועי? לא ברור. מקרים דומים אינם נדירים. למשל אקדמאיים ערבים המוותרים על עבודה במקצוע שרכשו עקב היעדר הזדמנות תעסוקתית, אך בהתערבות גורמים כגון "קו-משווה" מקבלים הזדמנות. האם פנייה ללא הגב של העמותה תקבל אותו יחס? האם אותו

אקדמאי היה מגיע בעצמו לפתרון לו רק נקט יותר יוזמה, העזה, נחשיות והתמדה? אין לכך תשובה ברורה, אך תמיכה מגוף מקצועי יכולה לסייע מאד ולהפוך לנגיש מה שנתפס כבלתי נגיש או שהיה בפועל בלתי נגיש.

פשרה מיותרת עקב תיחום חמור מדי: כדי להמחיש תופעה זו בחרתי דווקא במקרה דמיוני, שהוא עיבוד לסיפור-מקרה היפותטי שהוצג במאמרם של אייברס ושות' (2012). זאת, תוך התאמתו למאפיינים של החברה הישראלית. דרך זו מאפשרת להדגים מגוון התערבויות שהוצגו במאמר המקורי. קרוב לודאי שהמקרה מתואר באור חיובי מדי, בו התערבות מוצלחת אחת מובילה לזו שאחריה. ברור כי במציאות התנהלות העניינים סבוכה יותר, אך שיטה זו מאפשרת כאמור להציג שלבים בתהליך בהם אפשר להפעיל התערבויות שונות.

רחל עלתה עם אימה ארצה בשנת 2002, כשהייתה בת 12. היא נולדה וגדלה בכפר קטן ליד באקו באזרבייג'ן. אביה היה מוסלמי אזרי בן הכפר, ואימה יהודיה בת הקהילה בבאקו. הם הכירו בתיכון, נשאו ועברו לכפר שבו התגוררה משפחת האב. בשנות ה-90, כשהחלה העלייה ההמונית של יהודי בריה"מ לשעבר, הציעה האם כי המשפחה תהגר לישראל, אך האב סרב בתוקף. בהמשך התגרשו ההורים וכאמור בשנת 2002, מיד לאחר שהאב נתן אישורו לעזיבתה של רחל, עלו השתיים ללא האב והשתקעו באשקלון, בשכונה שרוב תושביה בני הקהילה הקווקזית. בשכונה התגוררו גם שתי אחיות האם שעלו לפנייהן. רחל החלה ללמוד בתיכון דתי בעיר והצטיינה בלימודיה. במיוחד בלטה הישגיה במקצועות מדעיים-ריאליים (מתמטיקה, כימיה וביוכימיה ברמה של 5 יח"ל). האם השתלבה בעבודה כקופאית בסופרמרקט של אחת מרשות השיווק הגדולות, עם השנים התקדמה לתפקיד קופאית ראשית.

מצבן הכלכלי של השתיים היה דחוק ובסוף כיתה יא' החליטה רחל לעזוב את התיכון כדי לסייע לאימה בפרנסת הבית. בתחילה התנגדה לכך האם, אך בסוף נעתרה להפצרותיה של רחל. גם בני משפחה אחרים הרגיעו את האם ואף טענו כי למדנות יתר של הבת עלולה להרתיע חתן עתידי. רחל השלימה בגרות חלקית בלבד, במקצועות החובה עליהן נבחנה בכיתה י' ו-יא'. מאז עובדת רחל כקופאית בסופרמרקט בו עובדת אימה ובשלושה ערבים בשבוע משלימה הכנסה כבייביסיטר במשפחות דודותיה. לרחל 11 בני ובנות דודות. בנות הדודות הבוגרות, כמוה, לא סיימו תיכון והחלו לעבוד. אף אחת מהן לא התגיסה לצבא ולא שירתה בשירות לאומי. שתיים מהן כבר נישאו והן כעת עקרות בית. בני הדודות הבוגרים סיימו תיכון כולם, חלקם משרתים בצבא, הגדול השתחרר כבר מצה"ל ועובד עם אביו בעסק משפחתי והבא אחריו מסיים בימים אילו שירות ומתחיל באוקטובר הקרוב בלימודי מדעי המחשב במכללת ספיר.

רחל הגיעה למרכז צעירים בעיר מגוריה יחד עם אחת מבנות דודותיה, כדי לברר בנוגע לאפשרויות עבודה מכניסות יותר. לאחר שתי שיחות עם מקדמת תעסוקה במרכז הסתמנה נטייה תעסוקתית לשדה חקרני-מדעי, אך רחל הבהירה כי מטרתה העיקרית היא לסייע לאימה ולמשפחתה ולהשביע את רצונם, גם אם משמעות הדבר היא וויתור על העדפותיה. היא ציינה כי היא רואה בתמיכה באם מחויבות מוסרית ולא עול. היא הוסיפה כי בגלל שהיא ממוצא קווקזי, היא מדמיינת עצמה עובדת כמוכרת או כמנהלת חנות בקרבה לבית או כפקידה ראשית בעסק של משפחת הדודה. עיסוקים אחרים, לא יהיו מקובלים לדבריה. בפגישה הבאה עם מקדמת התעסוקה התבקשה רחל להשלים תרגיל מיון כרטיסים עם שמות מקצועות. המשימה הייתה למיין את הכרטיסים למקצועות של נשים, של גברים ושל שני המינים. לאחר מכן שוחחו השתיים על הסיבות שבגללן היא שייכה את המקצועות לסיווגים שונים. מקדמת התעסוקה עודדה את רחל לחשוב על דוגמאות החורגות מהמיון שהשלימה, בהתבסס על אנשים שהיא מכירה, ספרים שהיא

קראה, סדרות TV שבהן היא צופה וכו'. המטרה של התרגיל הייתה לסייע לרחל לשקול מחדש מקצועות שהיא כבר תחמה אל מחוץ למרחב החברתי המקובל עליה, עקב השיוך למין שהיא הצמידה להם. לאחר כשלושה שבועות נפגשו השתיים שוב. הפעם בקשה מקדמת התעסוקה מרחל לבחור 10 כרטיסים עם המקצועות המועדפים עליה ביותר ולסדר אותם עפ"י סדר עדיפותם. המקדמת עודדה את רחל לבחור לפי נטיותיה וכישוריה, במקום לבחור במקצועות שאותם היא מגדירה כ"הולמים". בראש הרשימה הופיעו המקצועות "כימאית", "רופאה" ו"גנטיקאית". רחל העירה כי לעולם לא תוכל לשקול מקצועות אלה בגלל שהם ירחיקו אותה מאימה וממשפחתה. מקדמת התעסוקה שאלה את רחל אם יש אפשרות כי יקיימו פגישה משולשת ביחד עם אימה. היא עודדה אותה לשוחח עם אימה הן על נטיותיה התעסוקתיות והן על חששותיה בנוגע למימושו.

בפגישה משולשת שהתקיימה כשבועיים לאחר מכן אמרה אימה של רחל כי היא מאושרת שיש לה בת כל כך טובה, מסורה ואוהבת, אך היא מצפה ממנה גם להצליח בקריירה יותר ממנה. האם סיפרה על געגועיה ללימודים בבאקו בהם הצליחה מאד ועל תחושת ההחמצה שחשה עקב הוויתור על לימודים גבוהים שנאלצה לעשות עם נישואיה. היא סיפרה לרחל כי אחד מהמניעים החזקים שבגללם חלמה לעלות ארצה היה האפשרויות לקריירה וללימודים שתיפתחנה בפני רחל. בשנים האחרונות חשבה כי רחל לא מעוניינת בכך וכי היא מעדיפה את קרבת המשפחה, אך כעת היא מבינה שרחל דומה לה בשאיפותיה הרבה יותר ממה שחשבה והיא מאושרת על כך. היא הפצירה ברחל לעשות כל שניתן כדי להתקדם והרגיעה אותה בנוגע לתגובת המשפחה. "הדודות שלך הרבה יותר מתקדמות ממה שאת חושבת" היא אמרה, ואם הן תגדנה מילה, גם הבעלים שלהן "יישרו קו".

אימה ספרה בפגישה על חברה שלמדה עמה בתיכון ושעלתה 10 שנים לפניו. היא הייתה תלמידה מצטיינת וחלמה ללמוד רפואה. הקשר עמה ניתק אך לפני כשנה שמעה מאחותה כי נפגשה עמה במקרה במרפאות החוץ בבי"ח ברזילי. החברה כעת רופאת עיניים בכירה. אימה של רחל הוסיפה כי תעשה את הנדרש כדי לחדש את הקשר עם אותה חברה, אם רחל תסכים להיפגש עמה. היא בטוחה כי אותה חברה תעשה הכול כדי לסייע לרחל בעצה ובהכוונה. רחל קיבלה את ההצעה בשמחה.

מקדמת התעסוקה גם הציעה לרחל להצטרף לקב' נשים צעירות שמטרתה לסייע להן בקידום לימודים וקריירה. היא תוכל להסתייע בניסיוןן של בנות העוברות חוויות דומות, לקבל מהן תמיכה רגשית ועידוד וכן להיחשף למידע רלוונטי על מסלולי קריירה שיוצג בקבוצה ע"י המנחה, ע"י נשות קריירה מתחומים שונים וע"י מומחים לפיתוח קריירה. רחל הסכימה בשמחה להצטרף לקב' זו.

ההתערבויות שהוצגו במקרה של רחל:

1. מיון שמות מקצועות למקצועות "גבריים", "נשיים" ו"יוניסקס" ושיחה עוקבת.
2. בחירת 10 מקצועות מועדפים וסידורם לפי סדר עדיפות, בהתבסס על תפיסה סובייקטיבית של נטיות וכישורים.
3. שיחה בנוגע לתוכניות קריירה בשיתוף בן משפחה.
4. פגישה עם אשת קריירה היכולה להוות דמות לחיקוי.
5. קבוצת פיתוח קריירה הכוללת היחשפות למידע עדכני, פגישה עם דמויות לחיקוי וכן מתן תמיכה רגשית דרך קשר עם עמיתים המתמודדים עם סוגיות דמות.

משיחה עם מקדמי התעסוקה שהשתתפו בסדנה בה נלמדה התיאוריה, התגבשה בסופו של דבר ההתרשמות הבאה: מול תיחום חמור מדי של מקצועות למגדר ולמוצא אתני, ההתערבויות האפקטיביות ביותר הן אלה המפגישות את הנועצים עם דמויות לחיקוי שבאו מרקע דומה לשלהם ושהגיעו להישגים תעסוקתיים ולימודיים יוצאי דופן. המפגש עם אלה הוא המשכנע ביותר והעוצמתי ביותר. אין זה מפתיע, כשחוזרים למאפיינים הקוגניטיביים הנוגעים לתיחום בשלב ההתפתחותי הרלוונטי. כזכור, לוויזואליות הברורה של המאפיין הסיווגי המניע את התיחום, יש חשיבות מכרעת בשלב זה. יתכן כי תיחום מקצועות שנצרב בצורה ויזואלית, יכול להיפתח לבחינה מחודשת רק למול תמונה ויזואלית הסותרת אותו. הנועצים צריכים "לראות את זה בעיניים" כדי להאמין, צריכים לחוות את זה קונקרטי, ממשי, כדי שתתרחש תזוזה משמעותית בתפיסות שנצרכו בהם בגיל מוקדם.

פשרה מציאותית: הבנת הפשרה המציאותית דרך פריזמת מנגנון הפשרה שתיארה גוטפרדסון, היא לטעמי המשמעותית ביותר לעבודה הייעוצית השוטפת. בכוחה לאפשר לנו כאנשי מקצוע לעזור ללקוחותינו לחיות בשלום, אולי אפילו בטוב, עם מצבים מורכבים, והדבר נכון לנועצים מכל רובדי החברה.

יאיר, בן 35, נשוי ואב לשלושה ילדים, עובד תקופה ארוכה בתחום הרכש. הגיע למקצוע באופן מקרי לדבריו, לאחר שהתקדם במחלקת תפעול בעיתון גדול. התחיל כמפיץ באזור חולון, עבודה שהסתדרה מצוין עם היותו סטודנט, ולאחר שסיים את לימודיו נשאר בארגון וכאמור עבר לעבודה משרדית במחלקת הרכש. סיים תואר ראשון בקולנוע ובתקשורת, תחומים שמאז ומעולם עניינו אותו. בתיכון היה עורך עיתון ב"ס וגם כתב מחצית מהחומר. רוצה מאד להפוך את הכתיבה לעיסוק מקצועי עיקרי, אך לא יודע איך, לא יכול להרשות לעצמו הסבה "לקופירייטינג", תסריטאות או עיתונאות עקב הצורך לדאוג לפרנסת משפחתו. נשקלו הצעות של עשייה בצד העבודה, היכולות להוביל בהמשך לתעסוקה מלאה, כגון עריכת תוכן באתר אינטרנט, פרסום בלוג אישי או כתיבה כפריילנסר לאתרים ולעיתונים כעיסוק צדדי. הגיע למסקנה שאין לו "אנרגיות" לקדם את העניין במקביל לעבודה והכי חשוב לו להיות מפרנס טוב. ההבנה כי אין בנמצא מסלול זמין שבאמצעותו ניתן במאמץ סביר לעבור מעיסוק ארגוני-עסקי, לעיסוק אומנותי-תרבותי, הייתה ליאיר מכאיבה מאד. הכתיבה ייצגה בעבורו חלקים אותנטיים בעצמי שרצה מאד לבטאם. ויחד עם זאת, תחושת החובה למשפחתו וילדיו והצורך להבטיח את רמת חייהם וביטחונם הכלכלי, הייתה חזקה יותר. אין ספק כי וויתור על עבודתו ברכש כדי להיכנס לעולם הכתיבה, או הסתפקות בעבודה חלקית בתחום, היו פוגעים ברמת החיים של המשפחה. המערכת המשפחתית לא אפשרה העברת האחריות הכלכלית בצורה מלאה או חלקית לאשתו של יאיר והמשפחה לא צברה די זרבות כספיות כדי לאפשר ליאיר תקופת בחינה או התנסות ללא עבודה במשרה מלאה. משהתבהרה המציאות, נעשתה עבודה בייעוץ שכוונה להבלטת החלקים בזהות הנוגעים לתפיסת האבהות של יאיר ותפיסת תפקידו כראש המשפחה. ניתן לאלה מקום של כבוד והודגש מימושם דווקא דרך ההקרבה שעושה יאיר עבור משפחתו. כלומר, הוויתור על מימוש הנטייה האישית קיבל דרך התייחסות זו בייעוץ פרשנות אחרת וערך. תפקודו המעולה של יאיר בהקשר המשפחתי הושם במרכז. כך נוסחה מחדש תפיסתו ביחס לזהותו המקצועית והשתנתה תחושתו ביחס למימושה. יאיר החליט להישאר בתחום הרכש בו יש לו ניסיון, אך לחפש תפקיד מכניס יותר בהשוואה לתפקידו הנוכחי.

מקרה זה מדגים את ההירארכיה בתוך מנגנון הפשרה שתיארה גוטפרדסון ואת מרכזיותן של תפיסות המגדר והסטאטוס בזהות. אך יותר מכך, יש בו דגש לערך המקדם שיכול להתלוות ללגיטימציה ולהדגשה של חלקים אלה בזהות, בתהליך הייעוץ.

סיכום:

יועצים בתחום התעסוקתי והלימודי מטפלים בעבודתם בסוגיית הזהות של לקוחותיהם, מימושה, הגדרתה, ובמקרים רבים גם בויתור על חלקים ממנה. אנחנו חיים בעידן ובחברה שבהם הפרט, שאיפותיו ומאווייו, במרכז הוויה התרבותית, וטוב שכך. פרטים שמצליחים בחייהם המקצועיים והאישיים לממש את רצונותיהם וכישוריהם הם קרוב לוודאי פרודוקטיביים יותר, תורמים יותר לסביבתם ואולי חשוב מכך, מאושרים יותר, בהשוואה למי שנמנע ממנו מימוש עצמי. חשוב מאד שנפתח כלים אפקטיביים ושיטות ייעוץ אפקטיביות שבעזרתם נוכל לסייע ללקוחותינו בדרך למימוש מלא כמה שיותר של זהותם. חשוב שתיהנה לנו תפיסות מקצועיות המסייעות להבחין בין מצבי חיים שונים שבמהלכם מבקשים הנועצים את עזרתנו, חשוב גם שנחזיק במודלים תיאורטיים המסייעים בהבנת התימות המרכזיות שמכילה זהות לקוחותינו ובזיהוי נסיבות של אפשרות, או העדר האפשרות, לממשן במציאות. בכך אני מקווה מאמר זה תרם במשהו.

תשומת לב מיוחדת כדאי להעניק לאחרית המאמר ולתיאור המקרה של פשרה מציאותית. יש לדעת בהווה התרבותית המדגישה מימוש עצמי אינדיווידואליסטי מסר מצמצם. הדבר עלול להעצים סבל עבור מי שמהלך חייו, או מערך כוחותיו ומאפייניו האישיים, לא הובילו לסוג זה של מימוש מקצועי. המודל של גוטפרדסון מאפשר להרחיב את התפיסה בנוגע למושג הזהות ומימושה, לשנות את הפרשנות הניתנת לפשרה ולעצב מחדש את החוויה הרגשית הנלווית אליה. הדגשת החלקים החברתיים בזהות, אלו הנוגעים להתמקמות בחברה, ויותר מכך, אלו הנוגעים למשמעות תפקידנו בעולם עבור אחרים, הם שמאפשרים זאת.

מקורות

ליטמן-עובדיה, ה. (2013). תיאור תחום הייעוץ לקריירה – תמונת מצב מהספרות המקצועית העדכנית. *אדם ועבודה*, 1, 3-6.

מאיר, א. י. (1973). רמ"ק – שאלון נטיות מקצועיות. *מגמות*, 19, 384-397.

Blustein, D. L. (2006). *The psychology of working: A new perspective for career development, counseling, and public policy*. Mahwah, NJ: Erlbaum

Blustein, D. L., Kenna, A. C., Gill, N., & DeVoy, J. E. (2008). The psychology of working: A new framework for counseling practice and public policy. *The Career Development Quarterly*, 56, 294-308

Gottfredson, L. S. (2005). Applying Gottfredson's theory of circumscription and compromise in career guidance and counseling. In: S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling: Putting theory and research to work*. Hoboken, NJ: Wiley

Gottfredson, L. S. (1981). Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspiration. *Journal of Counseling Psychology*, 28, 545-579

Holland, J. L. (1985). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments* (2nd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

Ivers, N. N., Milsom, A., & Newsome, D. W. (2012). Using Gottfredson's theory of circumscription and compromise to improve Latino students' school success. *The Career Development Quarterly*, 60, 231-242

Roe, A. (1956). *The psychology of occupations*. New York: Wiley

Roe, A. (1957). Early determinants of vocational choice. *Journal of Counseling Psychology*, 4, 212-217